

Голові разової спеціалізованої вченої ради
з присудження ступеня доктора філософії
у Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка
доктору філологічних наук, професору
МАРЧУК Людмилі Миколаївні

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора філологічних наук, професора,
завідувача кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ШАБАТ-САВКИ Світлани Тарасівни
про дисертаційну роботу «Вербалізація контрарних міжособистісних
відносин в українській постмодерній картині світу»
ПРОКОПІВ Лесі Миколаївни,
представлену на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 03 Гуманітарні науки
за спеціальністю 035 Філологія**

Актуальність теми дисертаційної роботи. З-поміж релевантних напрямів і тенденцій антропозорієнтованої та когнітивно детермінованої лінгвістики сьогодення виокремлюємо ті, що пов'язані з психоментальними ресурсами людської свідомості, з інтенційними горизонтами комунікації, із багатоаспектним дослідженням категорійних величин, визначенням їхнього філософського підґрунтя, функційного потенціалу, способів мовної реалізації в тих або тих дискурсивно-жанрових формах української мови. Такий когнітивно-функційний підхід, що відкриває нові горизонти для студіювання традиційних, усталених понять, сприяє чіткішому окресленню фундаментальних лінгвістичних категорій, дає змогу глибше пізнати найскладніші феномени людського буття, зокрема і феномен контрарності,

що виражає відношення протиставлення, контрасту, протиріччя як основу «буття людини, як її розуміння довкілля та його різноманіття, як логіку сприйняття всього сущого» (с. 39). На наше переконання, дисертація Лесі Миколаївни Прокопів виконана в річищі окресленої когнітивно-дискурсивної парадигми і присвячена досить актуальній проблемі – обґрунтуванню полістатусного характеру контрарності, систематизації різнорівневих засобів її вербалізації в мовній картині світу художніх персонажів української постмодерної прози.

Актуальність дисертації продиктована ще й відсутністю ґрунтовних монографічних праць про контрарність у соціолінгвістичному контексті, у ракурсі міжособистісної комунікації, психоемоційного моделювання та етнокультурної національної ідентичності, що засвідчує її важливість для розвитку українського мовознавства ХХІ ст.

Дисертація Лесі Прокопів, що її затвердила Вчена рада Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 10 від 31.10.2019 р.), відповідає профілю досліджень кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка й пов'язана з кафедральною темою «Прагматичні й синтагматичні аспекти дослідження української мови в синхронії та діяхронії» державний реєстраційний номер: 0120U103177.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Дисертація має правильну і логічну структуру, містить усі нормативно передбачені компоненти, складається зі вступу, чотирьох розділів, списку використаної літератури (210 позицій), списку використаних джерел (25 позицій), додатків. Зокрема, у вступі, відповідно до визначеної мети та поставлених завдань, що скеровані на представлення феномену контрарності «крізь вербалізацію міжособистісних відносин у мовній картині світу персонажів постмодерних художніх текстів» (с. 25), сформульовано актуальність, наукову новизну, об'єкт і предмет дослідження, теоретичне і практичне значення, методи та апробацію роботи.

У чотирьох розділах дисертаційної праці Л. М. Прокопів чітко окреслює діапазон структурно-семантичного та лінгвопрагматичного аналізу феномену контрарності в міжособистісних відносинах, що становить систему синтагматично-парадигматичних відношень між підсистемою соціальних статусів (синтагматичний складник) і підсистемою мовних засобів їх вираження (парадигматичний складник). У першому розділі *«Концепція контрарної побудови мовної картини світу»* дисертантка, узагальнивши основні підходи до витлумачення контрарності у філософії та логіці, представивши широкий діапазон дослідження цього поняття в лінгвістиці (Ф. Бацевич, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, В. Кононенко, Т. Космеда, Л. Лисиченко, Л. Марчук, Л. Полюга, О. Селіванова, М. Скаб, О. Тараненко та ін.), проаналізувавши різноплановість підходів до з'ясування потенціалу контрарності в постмодерній картині світу, цілком логічно веде мову про контрарність, бінарність та опозиційність мовної картини світу, розглядає критерії виділення слів із контрарним значенням, увиразнює антимонії «світ жіночий – світ чоловічий», «світ дитинства – дорослий світ», «особисте – всезагальне», «людина – Бог», що проєктуються на авторську картину світу і породжують систему взаємозалежних та взаємозаперечних бінарних єдностей» (с. 65), роблячи висновок про те, що контрарність експлікується в опозиційних концептуальних сферах, слугує властивістю білатерального судження.

Другий розділ дисертаційної роботи *«Проблеми дослідження тексту та дискурсу з опозиційними компонентами»* присвячено системному аналізу екстралінгвальних чинників реалізації контрарності, визначенню об'єктивних (пресупозиції та смислу) і суб'єктивних чинників (авторське мислення, контекстуальна зумовленість образів героїв). Імпонують думки авторки дисертації про мовні опозиції, які можуть функціювати в контексті етнічної, культурної чи політичної ідентичності, про когнітивні моделі, ментальні стереотипи українців.

Вагомим, добре продуманим та послідовним видається третій розділ *«Когнітивні основи мовної градації як вияву опозиційних відношень»*, у якому досліджено світоглядний концепт «градація» як «рух компонентів по шкалі у бік наростання чи спадання ознаки до утворення ментально-світоглядних опозиційних пар, які набувають образних характеристик» (с. 90); виокремлено термінопоняття «лінгвокультурна ситуація» з опертям на історичний контекст; визначено кореляційну залежність певних груп вербальних і невербальних маркерів соціального статусу персонажів від дискурсивних ситуацій їх уживання та від різновидів цих статусів; схарактеризовано низку концептів, що мають стосунок до створення контрарних опозицій («війна», «мир»); представлено семантичні моделі контрарних метафор, зумовлених взаємодією концептуальної сфери градації зі сферами реального / ареального світу.

Четвертий розділ дисертації *«Семантичний аспект філософських концептів як репрезентантів контрарних відношень»* засвідчує вдалу спробу Лесі Прокопів представити концепти контрарності, проаналізувати їх як етнокультурні, мовно-естетичні знаки. Зокрема – на багатому ілюстративному матеріалі схарактеризовано концепт «душа» як опозицію до понять дух, тіло, серце та ін. (с. 128); досліджено традиційні концептуальні протиставлення «добро – зло», «воля», «доля» з вияскравленням градаційних індикаторів (прикметників, іменників, дієслів; антонімів та синонімів), що створюють шкалу контрастів, відображають рівні інтенсивності контрарних відношень.

Загальні висновки до дисертації дають повне уявлення про результативність проведеного дослідження, аргументовано маніфестують проблематику наукової праці. Логічні та вмотивовані, вони не лише узагальнюють виконаний аналіз, а й окреслюють перспективу подальших наукових студій.

Наукова новизна одержаних результатів. Очевидна й новизна дисертації, адже вперше в українському мовознавстві досліджено контрарні

відношення в градаційній опозиції на матеріалі української постмодерної прози, витлумачено контрарність як ментальну структуру, що формує концептуальну картину світу в дихотомічних парах протиставлення концептів у свідомості людини; встановлено індивідуальні пріоритети авторів щодо використання прагматико-дискурсивних контекстів у художніх текстах, щодо застосування певних засобів вираження соціальних статусів персонажів у комунікативних ситуаціях. Новим у роботі є дослідження вербалізації контрарних відношень з опертям на ментальний аспект екстралінгвістичних чинників.

Практичне значення одержаних результатів. Репрезентована дисертація ґрунтується на теоретичних засадах когнітивістики та функційної граматики й розрахована на широке коло лінгвістів, яких цікавлять новітні напрацювання в царині соціолінгвістики та психолінгвістики, лінгвопрагматики та лінгвокультурології, дискурсології. Ілюстративна база наукової праці Л. Прокопів може бути використана для написання підручників та посібників із лексикології та фразеології української мови, морфології та словотвору. Результати дослідження знайдуть застосування в навчальних курсах із «Лінгвостилістики», «Мовленнєвої комунікації», «Лінгвістичного аналізу художнього тексту», «Лінгвокультурології», «Сучасної української літературної мови», у процесі укладання лексикографічних праць.

Наукові праці, які відображають результати дисертації. Основні положення й одержані в процесі дослідження результати дисертації апробовано на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, представлено у 3 публікаціях фахового видання «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта», 6 – в інших збірниках наукових праць України.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Аналіз дисертації Л. Прокопів указує на відсутність текстових запозичень без належного покликання на джерела й засвідчує дотримання вимог академічної доброчесності.

Загальна оцінка дисертації. Зміст дисертації викладено логічно й послідовно. Теоретичні узагальнення та висновки достатньо аргументовані. Звернемо увагу лише на ті, що викликали в нас деякі критичні міркування і мають дискусійний характер.

1. У дисертації контрарність розглянуто як систему, організовану синтагматично-парадигматичними відношеннями із залученням елементів епідигматики; як ментальну структуру, що формує концептуальну картину світу. Такий підхід репрезентовано крізь призму філософських та лінгвістичних студій, з увиразненням відмінностей між контрадикторністю (як абсолютною протилежністю) та контрарністю, яка реалізується за допомогою градаційних опозицій, що, безсумнівно, заслуговує на схвалення. Водночас, на нашу думку, у першому розділі варто було б системніше представити диференціацію таких термінопонять, як антитеза, оксюморон, іронія, парадокс, контраст, зіставно-протиставні відношення, що мають безпосередній стосунок до контрарної побудови мовної картини світу. Важливо б увиразнити зв'язок контрарності з комунікативною інтенцією, що репрезентує наміри мовця, зокрема й інтенцію протиставлення, змістовий обшир якої скерований на те, щоб удоступнити суперечливість людського буття, оприятити опозиційність тих або тих понять, створити змістовий контраст для спланованого впливу на адресата мовлення.

2. Одним із завдань дисертаційної праці було «систематизувати структурно, прагматично і семантично різноманітні засоби вербалізації контрарності у художніх творах» (с. 25), проте у висновках розв'язання цього завдання представлено спорадично, хоч у вступі декларується залучення широкого спектра мовних засобів (лексичних, морфологічних, синтаксичних), що сприяють створенню ефекту протиставлення (с. 26). Зрозуміло, що складна природа категорії контрарності, яка функціонує на кількох мовних рівнях і взаємодіє з прагматичними, когнітивними та дискурсивними чинниками, потребує комплексного багаторівневого аналізу відповідних мовних механізмів своєї реалізації, а тому саме

лінгвосинергетичний підхід може слугувати перспективою для подальших наукових студій.

3. На багатому ілюстративному матеріалі, дібраному з постмодерної художньої прози та української пареміології, ретельно досліджено філософські концепти контрарності «душа», «добро і зло», «воля», «доля». Утім, серед контрарних універсалій можна було б розглянути й інші концептуально-бінарні опозиції на зразок «свобода – несвобода», «справедливість – несправедливість», «знання – незнання», які так само, як і проаналізовані в дисертації концепти, становлять взаємовиключні, але не абсолютно протилежні поняття, що допускають існування проміжних або синкретичних станів.

4. Для репрезентації авторської концепції Л. Прокопів застосовує методи дослідження, які видаються переконливими та обґрунтованими відповідно до мети й завдань дисертаційної праці. Позитивну оцінку, з огляду на антропоцентричний вектор сучасної лінгвістики, викликає використання комунікативно-прагматичного, когнітивно-комунікативного, семіотичного, герменевтичного, а також паралінгвістичного методу, спрямованого на аналіз невербальних засобів, що маркують соціальний статус персонажів художнього дискурсу (с. 27–29). Серед загальнонаукових методів виокремлено і кількісний метод (с. 27), однак відсутній опис процедур, які засвідчували б його релевантність у контексті поставлених завдань до дисертації. Загалом методологічні засади аналізу вербалізації контрарних міжособистісних відносин окреслено належною мірою, проте варто зауважити на непослідовність у вживанні термінів *методологійні* та *методологічні* (с. 26, с. 27), що, без сумніву, потребує уніфікації.

5. Репрезентативну базу дослідження становлять тексти української постмодерної прози (Г. Вдовиченко, М. Дочинець, С. Жадан, І. Карпа, М. Матіос, С. Пантюк, І. Роздобудько та ін.). Загальна кількість джерел – 25 одиниць, що дозволяє схарактеризувати ілюстративну базу як доволі широку. Водночас така база потребує чіткого теоретичного обґрунтування щодо

критеріїв відбору текстів, визначення принципів їхньої репрезентативності, а також конкретизації обсягу досліджуваного матеріалу у вступі.

Безперечно, висловлені міркування не торкаються концептуальних засад виконаної роботи й не знижують загальної позитивної оцінки її результатів. Дисертаційна праця Лесі Прокопів – це завершене і самостійне наукове дослідження, виконане в галузі когнітивно-дискурсивної парадигми українського мовознавства – однієї з визначальних для сучасної лінгвістики.

Отже, дисертація ПРОКОПІВ Лесі Миколаївни на тему: «Вербалізація контрарних міжособистісних відносин в українській постмодерній картині світу» відповідає спеціальності 035 Філологія, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), а її автор, Леся Миколаївна ПРОКОПІВ, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри сучасної української мови

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича

Св. Шабат-Савка

Світлана ШАБАТ-САВКА

